

ISSN 2181-9599

Doi Journal 10.26739/2181-9599

ЎТМИШГА НАЗАР

3 МАХСУС СОН

ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ
СПЕЦИАЛЬНЫЙ НОМЕР 3

LOOK TO THE PAST
SPECIAL ISSUE 3

ТОШКЕНТ-2022

Бош мухаррир:
Главный редактор:
Chief Editor:

Муртазаева Рахбар Хамидовна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Бош мухаррир ўринбосари:
Заместитель главного редактора:
Deputy Chief Editor:

Джураева Нилуфар Далибаевна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон жаҳон тиллари университети

ТАҲРИРИЙ МАСЛАҲАТ КЕНГАШИ | РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ | EDITORIAL BOARD

Сагдуллаев Анатолий Сагдуллаевич
тарих фанлари доктори,
профессор, академик,
Ўзбекистон Миллий университети

Бобожонова Дилором Бобожонова
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон жаҳон тиллари
университети

Юнусова Хуршида Эркиновна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Кебадзе Мадонна
тарих фанлари доктори,
Телави давлат университети

Аширов Адхам Азимбаевич
тарих фанлари доктори, профессор,
ЎзР ФА Тарих институти

Агзамова Гулчеҳра Азизовна
тарих фанлари доктори, профессор,
ЎзР ФА Тарих институти

Бурдиашвили Майя
тарих фанлари доктори,
Телави давлат университети

Кожакеева Ляззат Темировна
тарих фанлари доктори, доцент,
Хотин-қизлар давлат педагогика
университети

Ульжаева Шохистахон Мамажоновна
тарих фанлари доктори,
Тошкент кимё - технология институти

Дорошенко Татьяна Ивановна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

Бабаджанова Нодира Абдуллаевна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон давлат жаҳон
тиллари университети

Ширванова Тарана Амирага кызы
тарих фанлари номзоди, доцент,
Азербайджон давлат
иқтисодиёт университети

Гофоров Шокир Сафарович
тарих фанлари доктори, профессор
Самарқанд давлат университети

Эргашева Юлдуз Алимовна
Тарих фанлари доктори, профессор,
Қариши муҳандислик-иқтисодиёт
институти

Теймураз Ахалмосулишвили
тарих фанлари номзоди, профессор,
Телави давлат университети

Халикова Рахбар Эргашевна
тарих фанлари доктори, профессор,
Тошкент давлат техника университети

Ишанходжаева Замира Райимовна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Эшов Боходир Жўраевич
тарих фанлари доктори, профессор
Қариши давлат университети

Махкамova Надира Раҳмановна
тарих фанлари доктори, профессор,
Тошкент ахборот технологиялари
университети

Абдуллаева Яхшибека Атамуратовна
тарих фанлари доктори, доцент,
Нукус давлат педагогика институти

Мустафаева Нодира Абдуллаевна
тарих фанлари доктори
Ўзбекистон Фанлар академияси

Ерметов Аваз Абдуллаевич
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Джоробекова Айнуэр Эшимбековна
тарих фанлари номзоди, профессор,
Қозоғистон дипломатия академияси

Раҳмонкулова Зумрад Бойхуразовна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

Расулов Абдуллажон Нуридинович
тарих фанлари доктори, профессор
Наманган давлат университети

Ковалев Борис Николаевич
тарих фанлари доктори, профессор
Санкт-Петербургда Тарих институти

Кобзева Ольга Петровна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Ауанасова Алима Мусировна
тарих фанлари доктори, профессор,
Қозоғистон давлат тарихи институти

Бегалинова Калимаш Капсамаровна
фалсафа фанлари доктори, профессор,
Қозоғистон Миллий университети

Хайдаров Муродилла Махмудалиевич
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Алнева Лале
тарих фанлари доктори,
Озарбайжон давлат университети

Сайнова Камола Давляталиевна
тарих фанлари доктори, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

Исмаилова Алмаз
тарих фанлари доктори,
Догистон мустақил университети

Иноятова Диларам Маниглиевна
Тарих фанлари доктори (DSc)
Ўзбекистон Миллий университети

Одилов Аброр Анварович
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

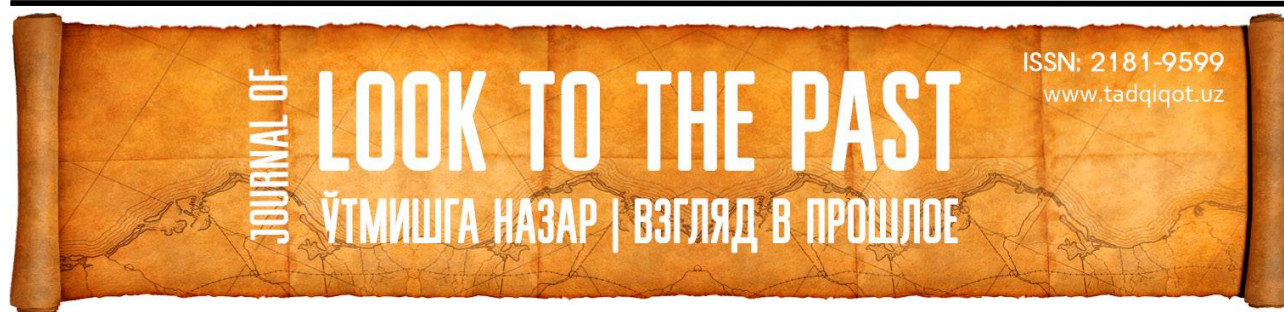
Толибоева Нодира Одилжоновна
Тарих фанлари бўйича фалсафа
доктори (PhD), Ўзбекистон жаҳон
тиллари университети

МУНДАРИЖА | СОДЕРЖАНИЕ | CONTENT

1. Раҳбархон Муртазаева ЗАМОНАВИЙ ЎЗБЕКИСТОН ШАРОИТИДА ЁШЛАРГА ОИД ДАВЛАТ СИЁСАТИ.....	6
2. Дилором Бобожонова ЎЗБЕК ОИЛАЛАРИДА ТИББИЙ МАДАНИЯТНИ ОШИРИШ, СОҒЛОМ ТУРМУШ ТАРЗИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ МУАММОЛАРИ.....	17
3. Баҳодир Эшов ҚАДИМГИ ШАҲАРЛАР ШАКЛЛАНИШИНИНГ ТАҲЛИЛЛАРИ.....	26
4. Зумрад Раҳмонкулова МАҲМУД АМИН АФАНДИ “ИСТАНБУЛДАН ЎРТА ОСИЁГА САЁҲАТ”.....	34
5. Манзура Аминова ИБН ХОЛДУН ИЛМИЙ МЕРОСИНING ЗАМОНАВИЙ АҲАМИЯТИ.....	41
6. Тўлқин Ахмедов ТУРКИСТОНДА БИРИНЧИ РУС-ТУЗЕМ МАКТАБИ: МАЪМУРИЙ ЭҲТИЁЖ ЁКИ МАДАНИЙ ЯҚИНЛАШУВ ЗАРУРИЯТИ?.....	48
7. Мансур Бойсариев ОЗАРБАЙЖОН ДИАСПОРАСИ ВАКИЛЛАРИНИНГ ЎЗБЕКИСТОНДА ИЛМ-ФАНИ ТАРАҚҚИЁТИГА ҚЎШГАН ҲИССАСИ.....	56
8. Фируза Жуманиязова ИККИНЧИ ЖАҲОН УРУШИ ЙИЛЛАРИДА ХОРАЗМ ХОТИН-ҚИЗЛАРИНИНГ ИЖТИМОЙ ҲАЁТДАГИ ФАОЛЛИГИНИНГ ДАВРИЙ НАШРЛАРДА АКС ЭТТИРИЛИШИ (1941–1945 йиллар).....	64
9. Мухаммаджон Исамиддинов АНТИК ДАВР ЁЗМА МАНБАЛАРИДА САМАРҚАНД ТАРИХИНИНГ ЁРИТИЛИШИ.....	70
10. Бахыт Кошанов, Хакимбай Отегенов, Гулчехра Ержанова ҚОРАҚАЛПОҒИСТОН ТАРИХШУНОСЛИГИНИНГ ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ.....	79
11. Shohruhbek Mamadaliyev TURKISTON SHAHARALARIDA OCHLARGA YORDAM KOMISSIYASI FAOLIYATI TARIXIDAN.....	87
12. Gulnora Maxkamova XX ASR SAMARQAND KASHTALARI: XILLARI, USLUBLARI, ORNAMENT REPERTUARI (SAMARQAND DAVLAT MUZEYI NAMUNALARI MISOLIDA).....	93
13. Уктамжон Мансуров VI – XI АСРЛАР СУҒД ЁЗМА ЁДГОРЛИКЛАРИНИНГ ТАРИХИЙ МАНБА СИФАТИДА ЎРГАНИЛИШИ.....	100
14. Шоназар Матякубов XVI- XVIII- АСРЛАРДА ХИВА ХОНЛИГИ ҲУНАРМАНДЧИЛИГИНИНГ АСОСИЙ СОҲАЛАРИДАН БИРИ-КУЛОЛЧИЛИК ТУРИ ТАВСИФЛАРИ.....	105

15. Отабек Махмудов «МИЛЛИЙ ТАРИХ» ВА «ТАРИХ ТАЪЛИМИ»ДА «ЖАҲОН ТАРИХИ»НИНГ АҲАМИЯТИ (лотин тилли тарихий манбалар ва замонавий ўзбек илмий адабиётининг қиёсий таҳлили медиевистик талқинда).....	109
16. Sayyora Mirsoatova, Aхrorbek Muxsidinov O‘ZBEKISTONDA MEZOLIT DAVRI YODGORLIKLARINING O‘RGANILISHI HAQIDA.....	122
17. Зухра Ражабова ЖАЛОЛИДДИН МАНГУБЕРДИ СИЙМОСИННИНГ ЁШЛАР МАЪНАВИЯТИНИ ЮКСАЛТИРИШДАГИ АҲАМИЯТИ.....	128
18. Мафтуна Рузикулова ФАРҶОНА ВОДИЙСИНИНГ МЕЛИОРАЦИЯ ВА ИРРИГАЦИЯ ИШЛАРИ ТАРИХИДАН (1950 – 1970).....	134
19. Хасанбой Рахматиллаев ҚАДИМГИ ВА ИЛК ЎРТА АСРЛАР ДАВРИ ЭТНИК ЖАРАЁНЛАРИНИНГ ЎРГАНИЛИШИ МУАММОЛАРИ ҲАҚИДА.....	139
20. Lutfiya Salomova AVSTRALIYA MILLIY ARXIVI FAOLIYATI HAQIDA.....	144
21. Наргиза Сейтимбетова ҚОРАҚАЛПОҶИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ҚОЗОҚ МИЛЛИЙ МАДАНИЙ МАРКАЗИ.....	148
22. Shaxnoza Tursunova O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASINING BENILYUKS DAVLATLARI BILAN XALQARO MUNOSABATLARINI RETROSPEKTIV TAHLILINING AYRIM JIHATLARI.....	156
23. Икромжон Умаров КЎҲИТАНГТОҶ ҚИШЛОҚЛАРИНИНГ ҲУДУД БЎЙЛАБ ЖОЙЛАШУВ ХУСУСИЯТЛАРИ ВА АҲОЛИНИНГ ЭТНИК ТАРКИБИ.....	161
24. Ма’мура Umarxodjayeva, Zilola Shodmonxo`jayeva, Nodira Xasanova O‘ZBEKISTON TARIXI DAVLAT MUZEYINING NOYOV XAZINASIDAN.....	174
25. Санъат Худайбергенов ЎЗБЕКИСТОННИНГ ЯНГИ ТАРАҚҚИЁТ БОСҚИЧИДА ХОРАЗМ ВИЛОЯТИ ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИНИНГ ХОРИЖИЙ ҲАМКОРЛИК МАСАЛАЛАРИ.....	178
26. Ҳабиба Ҳасанова 1917-1924 ЙИЛЛАРДА ТУРКИСТОН МИНТАҚАСИДА БОСМАХОНАЛАРНИНГ ТЕХНИК ҲОЛАТИДАГИ ЎЗГАРИШЛАР.....	186
27. Ра’но Qodirova 1936-1937 YILLARDA O'ZBEKISTON SSR MAKTABLARIDA TARIX FANINING O‘RGANILISHI (M.Asimov hisobot materiallari asosida).....	192

28. Қосим Қосимов ШАРҚИЙ БУХОРОДА ҚИЗИЛ АРМИЯГА ҚАРШИ МИЛЛИЙ ОЗОДЛИК ҲАРАКАТЛАРИ.....	196
29. Ислон Қаршиев МУТАФАККИР СЎФИ ОЛЛОЁР ҚАРАШЛАРИДА ТАСАВВУФИЙ ҒОЯЛАР ТАҲЛИЛИ.....	203
30. Гулжаҳон Шайдуллаева ХАРАППА МАДАНИЯТИ ЁДГОРЛИКЛАРИДАН ТОПИЛГАН ОКС ЦИВИЛИЗАЦИЯСИГА ХОС БЎЛГАН МОДДИЙ МАНБАЛАР ТАҲЛИЛИДА МАДАНИЙ ВА САВДО АЛОҚАЛАРИ.....	209
31. Fotima Shirinova, Zumrad Kosimova XX ASRNING 20-30-YILLARIDA SOVET HOKIMIYATINING O'ZBEKISTONDA YURITGAN SIYOSATI, UNING MONIYATI VA OQIBATLARI. SIYOSIY QATAG'ONLIK.....	222
32. Юлдаш Юлдашев ХОРАЗМ ВИЛОЯТИ ДАВЛАТ АРХИВИ 555-ФОНДИНИНГ АРХИВ МАНБАШУНОСЛИГИ ТАҲЛИЛИ.....	230
33. Акмал Якубов ХИВА ХОНЛИГИНИНГ ТАШҚИ САВДО МУНОСАБАТЛАРИ (Дашти қипчоқ мисолида).....	237
34. Акмал Якубов ХИВА ХОНЛИГИ ВА ҚОЗОҚ ЖУЗЛАРИ (ўтроқ ва кўчманчилар ўзаро алоқларининг негизлари).....	246
35. Лазизахон Алиджанова ДИНИЙ ТАЪЛИМОТЛАРДА ТИББИЁТГА ОИД ИЖТИМОИЙ ҚОИДАЛАР ТАҲЛИЛИ.....	256
36. Дилрабо Қурбанова ЗАМОНАВИЙ ЎЗБЕКИСТОНДА ГЕНДЕР ТЕНГЛИК СИЁСАТИ.....	264
37. Камола Саипова УРУШ ДАВРИДАГИ ЎЗБЕК ХАЛҚИНИНГ БАҒРИКЕНГЛИК КЎРСАТИШИ.....	274
38. Аҳадулла Раҳматуллаев ТУРКИСТОНДАГИ МАҲАЛЛИЙ ЎЛКАШУНОС ВА КОЛЛЕКЦИОНЕРЛАР ФАОЛИЯТИ.....	280
39. Азамат Ктайбеков ҚОРАҚАЛПОҒИСТОНДА ИЖТИМОИЙ-ИҚТИСОДИЙ ЎЗГАРИШЛАР (2000-2016).....	288
40. Гулнора Худойберганава “АСКЕТИЗМ” ТУШУНЧАСИ ВА ДИНЛАРДА АСКЕТИК АМАЛИЁТЛАРГА МУНОСАБАТНИНГ ТАҲЛИЛИ.....	293

Баходир Жўраевич Эшов,
тарих фанлари доктори, профессор
Қарши давлат университети

ҚАДИМГИ ШАҲАРЛАР ШАКЛЛАНИШИНИНГ ТАҲЛИЛЛАРИ

For citation: Bahadir J. Eshov, ANALYSIS OF THE FORMATION OF ANCIENT CITIES. Look to the past. 2022, Special issue 3, pp.26-33

 <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7483019>

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақолада бронза даврининг охирларида Ўзбекистоннинг жанубидаги Шимолий Бактрия худудларидаги ижтимоий-иқтисодий ўзгаришлар дастлабки шаҳарлар шаклланиши учун қатор омилларни юзага келтиргани илмий асосланган. Жумладан, текисликлардаги воҳаларнинг ўтроқ аҳолиси табиий шароитлардан келиб чиқиб, янги ерларни ўзлаштира бошлаганлиги археологик тадқиқотлар хулосалари асосида ўрганилган. Шимолий Бактрия (Сурхон воҳаси) аҳолиси асосан дарёлар, сойлар бўйларида кейинчалик шаҳарларга айланган манзилгоҳларига асос солганлиги Сополли ва Жарқўтон ёдгорликлари мисолида очиб берилган.

Балхобсой, Панж, Амударёнинг ўрта оқимлари, Сурхондарё хавзалари аҳоли томонидан жадаллик билан ўзлаштирилиши натижасида Кучиктепа, Бандихон, Жондавлаттепа, Қизилтепа каби кўплаб манзилгоҳ ва кўхна шаҳарларнинг шаклланиши учун асос солиниши ҳам сўнгги бронза даври урбанизация жараёнларининг кейинги тараққиёти учун улкан ютуқ бўлганлиги кўрсатилган.

Калит сўзлар: бронза даври, Ўзбекистон, Шимолий Бактрия, шаҳарлар, археологик тадқиқотлар, Сурхон воҳаси, аҳоли, дарё, сой, манзилгоҳлар, Сополли, Жарқўтон, ёдгорликлар, Балхобсой, Панж, Амударё, Кучиктепа, Бандихон, Жондавлаттепа, Қизилтепа, урбанизация.

Баходир Джураевич Эшов,
доктор исторических наук, профессор
Каршинский государственный университет

АНАЛИЗ ФОРМИРОВАНИЯ ДРЕВНИХ ГОРОДОВ

АННОТАЦИЯ

В данной статье научно обосновано, что социально-экономические изменения в северных бактрийских районах южного Узбекистана в конце бронзового века создали ряд факторов для образования первых городов. В частности, на основе выводов археологических исследований изучался тот факт, что оседлые жители оазисов на равнинах стали осваивать новые земли исходя из природных условий. На примере памятников Сополли и Жаркутан,

раскрывается тот факт, что жители Северной Бактрии (Сурханский оазис) основали свои поселения, впоследствии превратившиеся в города, преимущественно на берегах рек и ручьев.

Указывается, что результатом интенсивного освоения населением средних течений бассейнов Балхобсоя, Пянджа, Амударьи и Сурхандарьи, стало формирование многих поселений и древних городов, таких как Кучиктепа, Бандихон, Жондавлаттепа, Кызылтепа, и это также являлось большим достижением для дальнейшего развития процессов урбанизации эпохи поздней бронзы.

Ключевые слова: эпоха бронзы, Узбекистан, Северная Бактрия, города, археологические исследования, Сурханский оазис, население, река, ручей, поселения, Сополли, Якутан, памятники, Балхобсой, Пяндж, Амударья, Кучиктепа, Бандихон, Жондавлаттепа, Кызылтепа, урбанизация.

Bahadir J. Eshov,
doctor of historical sciences, professor
Karshi State University

ANALYSIS OF THE FORMATION OF ANCIENT CITIES

ABSTRACT

This article scientifically substantiates that socio-economic changes in the northern Bactrian regions of southern Uzbekistan at the end of the Bronze Age created a number of factors for the formation of the first cities. In particular, on the basis of the findings of archaeological research, the fact was studied that the settled inhabitants of the oases on the plains began to develop new lands based on natural conditions. The fact that the inhabitants of Northern Bactria (Surkhan oasis) founded their settlements, which later turned into cities, is evidenced by the example of the Sopollinsk and Yaryaton sites.

As a result of the rapid development by the population of the middle reaches of the Balkhobsoy, Pyanj, Amu Darya and Surkhandarya basins, a great basis was shown for the formation of many settlements and ancient cities, such as Kuchiktepa, Bandikhon, Dzhondavlattepa, Kyzyltepa. achievement for the further development of urbanization processes in the Late Bronze Age.

Index Terms: Bronze Age, Uzbekistan, Northern Bactria, cities, archaeological research, Surkhan oasis, population, river, stream, settlements, Sopolli, Yarko'ton, monuments, Balkhobsoy, Panj, Amu Darya, Kuchiktepa, Bandikhon, Zhondavlattepa, Kyzyltepa, urbanization

1. Долзарблиги:

Минтақамизда дастлабки шаҳарсозликнинг пайдо бўлишида кўплаб ижтимоий-иқтисодий ва маданий факторлар сабаб бўлишига қарамай турли географик шароитларда у ёки бу гуруҳ омиллар нисбатан устунлик қилади. Шунингдек, дастлабки шаҳар цивилизациясининг муҳим кўринишларидан бири турли шаклдаги аҳоли пунктларининг пайдо бўлиши ва уларнинг ўзаро муносабатлари ҳисобланади. Шунинг учун ҳам турли шарт-шароитлар, турли шаклдаги аҳоли пунктлари, ўтроқ аҳоли билан кўчманчи аҳоли ўртасидаги чегаравий ҳудудлар – буларнинг барчаси аҳоли ҳудудий районлашувининг (маълум ҳудудларда ўтроқ турмуш тарзи юритган аҳоли жойлашуви) асоси ҳисобланади. Шунингдек, аҳолининг ишлаб чиқариш билан боғлиқ бўлган (деҳқончилик, ҳунармандчилик ва бошқ.) фаолияти ҳам ўтроқлашувни белгилаб беради.

2. Методлар:

Мазкур илмий мақола қиёсий таҳлил, тарихийлик, илмийлик, узвийлик каби методларга таянилган ҳолда ёзилиб, унда қадимги шаҳарларнинг шаклланиш тарихи ўрганилган.

3. Тадқиқот натижалари:

Б.Эшовнинг тадқиқотлари натижаларига кўра, Ўрта Осиёдаги дастлабки шаҳар марказлари ва ўчоқлар районлашувини қуйидаги даврларга ажратиш мумкин:

I Давр – мил. авв. III–II минг йиллик биринчи ярми – Жанубий Туркменистон

(Олтинтепа, Намозгоҳ), Юқори Зарафшон (Саразм), Жанубий Ўзбекистон (Сополлитепа);

II давр – мил. авв. II минг йилликнинг ўрталари – Жанубий Туркманистон (Гонур), Жанубий Ўзбекистон (Жаркўтон);

III давр – мил. авв. II минг йиллик охири – I минг йилликнинг ўрталари – Сурхондарё, Қашқадарё, Хоразм, Фарғона водийси ва Тошкент воҳаси[1].

Археологик тадқиқотлар натижаларига кўра, мил. авв. III минг йилликнинг ўрталарига келиб минтақанинг Қизилқум, Қорақум чўлларининг ичкарилари, Помир ҳамда Олой тоғларининг этаклари ўтроқ ва кўчманчи аҳоли томонидан ўзлаштирилиб борилади. Бу даврда Ўрта Осиёнинг шимоли ҳамда шимоли-шарқда яшаган аҳоли асосан чорвачилик хўжалиги юритганлар. Бу ҳудудлардан топиб тадқиқ этилган Андронов, Тозабоғёб, Замонбобо, Қайроққум каби ёдгорликлар бронза даври ўзига хос жараёнларидан далолат беради[2].

Минтақа жанубий қисмида яшаган аҳоли ўтроқ гурмуш тарзига ўтиб асосан деҳқончилик билан шуғулланишган. Бу ҳудудларда аҳолининг Намозгоҳ, Сополли, Дашли, Олтиндепа, Гонур каби ўтроқ деҳқончилик маданиятлари шаклланиб тараққий этади. Ундан ташқари айнан жанубий ҳудудларда қадимда Бактрия, Сўғдиёна, Гиркания, Парфия, Ария ва Марғиёна каби тарихий-маданий вилоятлар шаклланади[3].

Тадқиқотлар таҳлилларига кўра, ўтроқ деҳқончилик хўжаликлари юритган аҳоли бронза давридаёқ воҳа-воҳа бўлиб яшаганлар. Аҳолининг бундай жойлашув тартиби табиий-шароитлар билан боғлиқ бўлган географик нуқтаи назаридан қараганда Ўрта Осиё, Эрон, Афғонистоннинг қадимги ҳудудлари учун хосдир.

Мил.авв. II м.й. охирилари Ўрта Осиё тарихида кескин ижтимоий-иқтисодий ва маданий ўзгаришлар даври бўлди. Айнан шу даврда жамият ҳаётида ибтидоий муносабатлар инқирозга учраб янги ижтимоий-иқтисодий муносабатлар ривожлана бошлайди. Шунингдек, мана шу даврдан бошлаб жамиятдаги ижтимоий-иқтисодий ўзгаришлар билан боғлиқ бўлган илк шаҳарларнинг шаклланиш жараёни ниҳоясига етиб ривожланиш босқичига ўтади.

Ўрта Осиёнинг энг қадимги ўтроқ деҳқончилик маданияти минтақанинг жануби-ғарбида, Копетдоғнинг шимолий тоғ олди текислигида пайдо бўлади. Бу жараёнга иккита муҳим омил-кичик воҳаларда деҳқончилик ривожланиши учун қулай шароит ҳамда дунё тарихида дастлабки деҳқончилик ўчоғлари бўлган Олд Осиё ва Эрон билан қадимий узвий алоқалар асос бўлди[4].

Ўтган асрнинг 60-йилларида олиб борилган тадқиқотлар Копетдоғ тоғ олди текисликларида Қадимги Шарқ кўринишидаги цивилизация ривожланганлиги ҳақида масала кўтарилишига сабаб бўлди. Ўрта Осиёнинг жанубида кенг миқёсда олиб борилган археологик тадқиқотлар, Мурғоб воҳасида очилган мил. авв. II минг йиллик маданияти ва Амударёнинг ўрта оқими маданиятлари ушбу марказларнинг узвий боғлиқлигини кўрсатади[5].

Олиб борилган тадқиқотлардан шундай хулоса чиқариш мумкинки, Ўзбекистоннинг жанубий ҳудудлари қадимги Шарқ кўринишидаги юқори даражали маданият соҳиблари бўлган ўтроқ жамоалар томонидан анча илгари ўзлаштирилган. Аниқланишича, дастлабки деҳқонлар Копетдоғ тоғ олдитекислиги ҳудудлари билан чегараланиб қолмасдан энг юқори ривожланиш даражаси жараёнида Мурғобнинг қадимги ҳавзаси ҳудудларини ўзлаштириб, Зарафшоннинг юқори оқимларигача борадилар. Бу ҳудудлардан Жанубий Туркманистон сўнги энеолит даври маданиятига ҳос Саразм манзилгози ўрганилган. Ушбу кўп сонли ва турли-туман маълумотлар Ўзбекистон ҳеч бўлмаганда унинг жанубий вилоятлари бошқа минтақаларда бўлгани каби илк деҳқончиликдан дастлабки цивилизациягача ривожланиш қонуний жараёни бўлиб ўтган қадимги маданият ўчоғи деган фикрларни яна бир марта исботлайди.

Мил. авв. II минг йилликнинг бошларига келиб қадимги Бактрия ҳудудларидаги деҳқончилик аҳолиси кичик дарёлар воҳаларини, Бойсунтоғ ва Кўхитанг тоғларигача бўлган тоғ олди ҳудудларни ўзлаштирадилар. Кўпчилик тадқиқотчилар бронза даври учун – Сополли, Бешкент, Вахш ва турли ҳудудларда мавжуд бўлган бронза даври Дашт маданиятларини ажратадилар. Маҳаллий чорвадорлар маданияти бўлган Бешкент ва Вахш маданиятлари Қуйи Кофирниҳон ва Вахш воҳаларидан топилган қабристонлар орқали ифодаланади. Ўтроқ

деҳқончилик маданияти ёйилган ҳудудлар асосан Ўзбекистоннинг жанубидаги Кўхитанг ва Бойсунтоғ тоғ олди ҳудудлари ва қисман Тожикистоннинг жанубий ҳудудларини қамраб олади. Бу ҳудудларда асослари янада қадимгироқ даврларга бориб тақаладиган дастлабки ўтроқ деҳқончилик манзилгоҳлари мил.авв II минг йилликнинг бошларида унчалик катта бўлмаган тоғ сойлари бўйларида пайдо бўлибгурухлаша бошлайди[6].

Э.В.Ртвеладзенинг фикрича, айнан мана шу даврдан бошлаб илк темир асрининг бошларигача маълум чегараланган ҳудудларда жойлашган унчалик катта бўлмаган воҳалар тизими Шимолий Бактрия аҳоли жойлашувининг асосий ҳудудларига айланади[7]. Тадқиқотчи А.Аскарлов шунга ўхшаш бронза даврига оид учта – Шеробод, Бандихон ва Шўрчи воҳаларини ажратса[8], А.Сағдуллаев уларни тўртта – Улонбулоқсой (Музработ), Шеробод, Халқажар (Миршоди) ва Бандихон воҳалари мавжуд бўлганлигини таъкидлайди[9]. Э.Ртвеладзе эса, тобу тадқиқотчиларнинг фикрларига қисман қўшилсада, воҳаларни қўйидагича гуруҳлайди: Улонбулоқсой (Музработ), Шеробод, Халқажар (Миршоди) ва Ҳисор. Унинг фикрича, марказларнинг районлашуви-воҳа даставвал, Кўхитангдан бошланиб кейин, қадимда Амударёга қўйилувчи унча катта бўлмаган Улонбулоқсой пайдо бўлади[10].

Археологик изланишлар ва тадқиқотлар натижаларини солиштириб шундай хулосага келиш мумкинки, бронза даври Шимолий Бактрияда дастлаб Улонбулоқсой ва Шеробод, кейинроқ эса Халқажар ва Бандихон воҳалари ўзлаштирилади.

А.С.Сағдуллаев узок йиллик изланишлар асосида Шимолий Бактриядаги аҳамонийларгача бўлган давр қўйидаги манзилгоҳлар гуруҳини ажратади:

1. Мустаҳкам мудофаа иншоотлари ва қалъалари бўлган Қизилтепа, Олтиндилёр кўринишадаги шаклланаётган йирик марказлар.
2. Бандихон 2 сингари мустаҳкам қалъаси бўлган ва бир ерда зич жойлашган йирик манзилгоҳлар.
3. Талашкентепа 1 кўринишидаги буржлари ва шинаклари бўлган алоҳида қалъалар.
4. Бўйрачитепа 2 кўринишидаги алоҳида уйлардан иборат манзилгоҳ-массивлар.
5. Қизилчатепа 1,2,6 кўринишидаги марказий ва ташқи ҳовлилари девор билан ўраб олинган уй-кўрғонлар.
6. Кучуктепа кўринишидаги доимий қурилишлари бўлган, аммо кенг марказий ва ички ҳовлилари бўлмаган мустаҳкамланган уй-кўрғонлар[11].

Маълумотларнинг таҳлилларидан хулоса чиқарадиган бўлсак, Шимолий Бактрияда турли воҳаларнинг ўзлаштириб борилиши аҳолининг ўтроқлашуви ва ўтроқ манзилгоҳларнинг янада тараққий этиб, шаҳарларга айланиши учун муҳим аҳамиятга эга бўлди. Аммо, эътироф этиш лозимки, илк бронза даврида маҳаллий жамоаларнинг ишлаб чиқариш салоҳияти унчалик кучли эмас эди. Ундан ташқари, аҳолининг сони ҳам кўп меҳнат сарфланадиган йирик дарёлар воҳаларини ўзлаштириш даражасида кўп эмас эди. Шунинг учун ҳам аҳоли дастлаб ўзлаштирилиши осон бўлган тоғ олди ҳудудлари ва кичик дарё воҳаларини танлаганлари эҳтимолдан холи эмас.

Сўнгги йилларда олиб борилган археологик ва тарихий маълумотларни солиштириб ва таҳлил қилиб хулоса чиқарадиган бўлсак, Фарғона водийсида қадимги деҳқончилик маданияти мил. авв. II минг йилликнинг сўнгги чорагидан бошланади. Асосан деҳқончилик билан шуғулланган Чуст маданиятига оид манзилгоҳлардан деҳқончилик билан боғлиқ кўплаб ашёлар топилган. Бу маданият аҳолиси бронза даврида асосан деҳқончилик учун қулай ерларни ўзлаштирадидилар. Фарғона иодийсида бу даврдаги аҳолининг сув бўйидаги унумдор ҳудудларни ўзлаштирганликларига қараб куйидаги воҳа- районларга ажратилади:

1. Ғовасой воҳаси ва Кўксараксой бўйлари.
2. Косонсой воҳаси.
3. Қорадарёнинг чап қирғоғи.
4. Хўжаобод ва унинг яқин атрофидаги ҳудуд.
5. Аравонсой воҳаси.
6. Оқбурасой воҳаси.
7. Толдиқсой ва унинг ирмоқлари бўйлари.

8. Қорадарё ва Ясси оралиғидаги воҳа.
9. Аравонсойнинг юқори оқими ва Қирғиз-Отасой бўйлари[12].

Илк темир асрининг бошларига келиб Ўрта Осиёнинг қадимги хўжаликларида сезиларли ўзгаришлар бўлиб ўтади. Темирнинг ҳаётга жадаллик билан кириб келиши ва кенг тарқалиши натижасида алоҳида жамоаларнинг ишлаб чиқарувчилик салоҳияти жадаллашади. Баъзи ҳудудларда маданий ривожланишнинг ўзига хос хусусиятларини белгилаб берувчи ҳамда тарихан бир-бири билан боғлиқ бўлган хўжалик юритиш усуллари шаклланади. Бу даврдаги деҳқончилик ва чорвадор қабилаларнинг жойлашуви аввало, табиий шароитнинг ўзига хос хусусиятлари билан боғлиқ эди.

Аҳоли жойлашув ҳудудлари яққол кўринадиган Ўрта Осиёнинг жанубий ҳудудлари аҳолиси аниқ тарихий-маданий жойлашувга эга бўлган. Мавжуд тадқиқотлар натижаларига кўра, бу даврда Мурғобнинг қуйи оқимларида, Балхобда, (Сурхондарё ва Қашқадарё воҳалари ҳамда уларга қўшни бўлган ҳудудларда аҳоли жойлашувининг ўтроқ шакли кузатилади. Узок йиллик изланишлар натижаларига таянган А.Сағдуллае илк темир даври Ўрта Осиёнинг жанубидаги аҳоли марказ ҳудудларини қуйидаги гуруҳларга ажратган:

1. Дарё ва сойлар қирғоқларида марказлашган тоғ олди районларининг кўп сонли ёдгорликлари.
2. Соё ёки бевосита йирик дарё ирмоғи бўйида жойлашган тоғ олди ҳудудлари марказларининг кам сонли ёдгорликлари.
3. Мурғоб, Зарафшон, Балхоб дарёлари этаклари ва ирмоқларининг ҳавзаларидаги жойлашган ёдгорликлар бир-бирига яқин жойлашув ёдгорликлари.
4. Ўрта Зарафшон ва Қашқадарёнинг ўрта оқими ҳудудларидаги географик жиҳатдан қулай бўлган дарё текисликларидаги ёдгорликлари[13].

Бугунги кунга қадар Жанубий Тожикистон ва Жанубий Ўзбекистон ҳудудларида илк темир даврига оид кўп сонли ўтроқ аҳоли манзилгоҳлари аниқланган.

Бу масканлар ўзига хос аҳоли жойлашув ҳудудларини ташкил этиб, уларнинг айримлари дастлабки шаҳар марказлари эди. Уларнинг атрофларида ўзлаштирилган майдонлар ва суғориш тартибидан ташқари турар-жойлар ва манзилгоҳлар, ўзлаштирилмаган ерлар ва яйловлар мавжуд бўлиб, энг муҳими бу ерларда яшаган аҳоли яратувчанлик фаолияти олиб борган. Ушбу жойлашув хусусиятларини белгиловчи белгилар аввало, табиий-географик, ижтимоий-иқтисодий ва маданий омиллар билан боғлиқ эди.

Мавжуд омилларнинг жамият тараққиётига қай даражада таъсир этишини таҳлил этиш шуни кўрсатадики, табиий-географик нуқтаи назардан аҳоли марказлашган район-ҳудуд доимо аҳоли жойлашуви ҳамда аҳоли жамоалари яшаши учун моддий шарт-шароитлар яратилган географик кенглик сифатида шаклланади. Ушбу географик кенгликда инсон турмуш тарзи учун ўта зарур бўлган шарт-шароитлар-сув манбалари, яйловлар, қурилиш хом ашёси, қурилиш учун қулай жойлар қабилар мавжуд бўлади. Бир ҳудудда узок яшаш натижасида одамлар ўзлари учун моддий ва маънавий шароит яратиш билан бирга ҳудудларга таъсир ўтказиб ҳудудлар унинг табиий-географик шароитларини мумкин қадар ўзларига мослаб оладилар. Географик муҳит одамларнинг турмуш тарзи, маданияти ҳамда ишлаб чиқариш фаолиятига кучли таъсир кўрсатсада, ижтимоий-сиёсий тараққиётга деярли таъсир кўрсатмайди[14].

Жамият тараққиёти нуқтаи назаридан аҳоли марказлашуви хусусиятлари шунда кузатиладики, бу жараёнда марказ-район ҳудуди меҳнат ва ишлаб чиқариш объекти, ишлаб чиқариш кучлари ва ишлаб чиқариш маҳсулотлари марказлашган жой, хўжалик, маданий ҳамда бошқа ижтимоий муносабатлар маркази қабиларни ифодалайди.

Илк шаҳарлар омиллари марказлашувини маданий факторлар нуқтаи назаридан таҳлил этсак, бу жараёнда ҳар бир ўзига хос район шу ҳудудда мавжуд бўлган манзилгоҳлар ва турли кўринишдаги турар-жойлар, диний ва ҳунармандчилик иншоотлари, ишлаб чиқариш ва турмушда ишлатиладиган буюмлар-меҳнат қуроллари, жанговар қуроллар, тақинчоқлар, сопол идишлар мавжудлиги ҳамда турмуш тарзининг юқори даражаси ва мафқуравий тасаввурларнинг ривожланганлиги билан характерлидир[15].

Тадқиқотчилар фикрларидан хулоса чиқарадиган бўлсак, «районлашув», «марказлашув», «район-воҳа», «район-марказ» атамалари қадимги ўтроқ аҳоли жойлашуви тартибини у ёки бу даражада нисбатан тўлиқроқ ифодаланади. Бу ўринда албатта, аҳолининг бир ҳудудда зич ёки ирқоқ жойлашуви тартибини ҳам ҳисобга олиш зарур. Аҳоли бир ҳудудда нисбатан зич жойлашган ҳудудлар учун «район-марказ», нисбатан тарқоқ жойлашув ҳудудлари учун «район-воҳа» атамасини қўллаш мақсадга мувофиқдир [16].

Олимларнинг таҳлилларига кўра, ўрганилаётган даврда аҳоли жойлашуви марказларининг маълум маънодаги ҳам ички, ҳам ташқи чегаралари мавжуд эди. Ички чегаралар всосан мавжуд аҳоли манзилгоҳларининг ўзига хос хусусиятлари билан (ҳудудлари, режавий тузилиши, турар-жойларнинг жойлашиши) боғлиқ бўлса, ташқи чегаралар ҳудудлар оралиғида жойлашган ўзлаштирилмаган ерлар орқали белгиланган. Бундай ерларга маълум жамоалар эгалик қилишга улгурмаган ёки бу ерларни ўзлаштирилиши кийин бўлган (адир, дашт ва бошқ). Фикримизча, атроф муҳит ҳақида турли маълумотлар тўплаш, аҳоли сонининг доимий ўсиб бориши ва ниҳоят, янги ерларни ўзлаштиришга бўлган интилишлар аҳоли яшаш ҳудудларда дастлабки чегараларининг кенгайиши ва ўзгариб туриши учун жиддий асос бўлиб юзага чиқади [17].

Тадқиқотчиларнинг эътироф этишларига аҳоли жойлашувининг ҳудудий марказлашуви дастлабки шаҳар марказларнинг кейинги тараққиёти учун катта аҳамиятга эга бўлди. Қадим даврлардаёқ айрим қабилалар ёки қабила гуруҳларининг ўзига хос услубда бир ерда ўтроқ марказлашуви натижасида ҳудудий бирлик юзага келиб илк шаҳарлар ушбу ҳудудий бирликнинг марказлари сифатида тараққий этади. Шаҳарлар тараққиёти натижасида аҳоли жойлашувининг географик чегаралари яққолроқ кўрина бошлайди. Ундан ташқари ҳудудий бирлик-маданий, этник ва тил бирлиги учун ҳам катта аҳамиятга эга бўлди. Шунингдек, ҳудудий бирлик кўринишидаги аҳоли жойлашувининг марказлашуви ижтимоий-иктисодий, маданий-сиёсий муносабатларнинг кенг миқёсда тараққий этиши учун ҳам жиддий аҳамиятга эга бўлдики, ушбу жараён дастлабки шаҳар-марказларидаги ўзига хос маданиятни белгилаб берувчи тараққиёт босқичлари учун асос бўлиб хизмат қилди [18].

4. Хулоса:

Ушбу бўлимга хулоса қилиб айтиш мумкинки, бронза даврининг охирларига келиб, Ўрта Осиёнинг жанубида ва айнан Ўзбекистоннинг жанубидаги Шимолий Бақтрия ҳудудларидаги ижтимоий-иктисодий ўзгаришлар туфайли дастлабки шаҳарлар шаклланиши учун қатор омилларни юзага келтирди. Жумладан, текисликлардаги воҳаларнинг ўтроқ аҳолисини табиий шароитлардан келиб чиқиб янги ерларни ўзлаштира бошлайдилар. Шимолий Бақтрия (Сурхон воҳаси) аҳолиси асосан дарёлар, сойлар бўйларида кейинчалик шаҳарларга айланган манзилгоҳларига асос солидиларки, дастлаб Сополли, кейин эса Жарқўтон ёдгорликлари бунга мисол бўла олади.

Балхобсой, Панж, Амударёнинг ўрта оқимлари, Сурхондарё хавзалари аҳоли томонидан жадаллик билан ўзлаштирилиши натижасида Кучиктепа, Бандихон, Жондавлаттепа, Қизилтепа каби кўплаб манзилгоҳ ва кўҳна шаҳарларнинг шаклланиши учун асос солиниши ҳам сўнгги бронза даври урбанизация жараёнларининг кейинги тараққиёти учун улкан ютуқ эди.

Иктибослар/Сноски/References:

1. Эшов Б. Цивилизация тизимида илк шаҳарлар. – Тошкент: Зарқалам, 2004. – Б.32. (140). (Eshov B. The first cities in the system of civilization. - Tashkent: Zarkalam, 2004. - P.32. (140).)
2. Аскарлов А. Древнеземледельческая культура эпохи бронзы на юге Узбекистана. – Ташкент: Фан, 1977. – с.43. (232). (Askarov A. Ancient agricultural culture of the Bronze Age in the south of Uzbekistan.-Tashkent., “Fan”, 1977.p.43. (232))
3. Аскарлов А.А., Ширинов Т.Ш. Ранняя городская культура эпохи бронзы юга Средней Азии. Самарканд: Изд. Инс.та арх. АНРУз им.Я.Г. Гулямова, 1993.с. 27-28 (163).

- (Askarov A.A., Shirinov T.Sh. Early urban culture of the Bronze Age in the south of Central Asia. Samarkand: Ed. Ins.ta arch. ANRUz named after Ya.G. Gulyamova, 1993. – p. 27-28(163)
4. Сагдуллаев А.С. Оседлые области юга Средней Азии в эпохи раннего железа (генезис культура и социально-экономическая динамика): Автореф. дисс...докт.аст.наук. М., 1989.с. 8. (45). (Sagdullaev A.S. Settled areas of the south of Central Asia in the Early Iron Age (the genesis of culture and socio-economic dynamics): Abstract of the thesis. diss...doct.ast.sci. M., 1989.p. 8. (45)
 5. Сарианиди В.И. Месопотамия и Бактрия во II тыс.до.н.э.//СА. 1986. №2. с. 34-35. (Sarianidi V.I. Mesopotamia and Bactria in the II millennium BC//SA. 1986. No. 2. With. 34-35)
 6. Эшов Б. Ўрта Осиёнинг қадимги шаҳарлари тарихи. Дарслик . – Тошкент: Fan va texnologiya, 2008. – Б.56. (236). (Eshov V. History of ancient cities of Central Asia. Textbook . – Tashkent: Science and Technology, 2008. – P.56. (236).
 7. Ртвеладзе Э.В. Древняя Бактрия-средневековый Тохаристан. Динамика историко-культурного развития. Автореф.дисс.докт.ист.наук. М.,1988.с.14.(37) (Rtveladze E.V. Ancient Bactria-medieval Tokharistan. Dynamics of historical and cultural development. Abstract of diss.doct.of.his. M., 1988.p.14.(37)
 8. Аскарлов А.А. Сапаллитепа. – Ташкент: Фан, 1973. с. 61. (171). (Askarov A.A. Sapallitepa. Tashkent: Fan. 1973. p. 61. (171)
 9. Сагдуллаев А.С. Оседлые области юга.... – С. 11-12.(Sagdullaev A.S. Settled areas of the south- P. 11-12.)
 10. Ртвеладзе Э.В. Новые древнебактрийские памятники на юге Узбекистана // Бактрийское древности. Л. 1976. 93-103. (Rtveladze E.V. New ancient Bactrian monuments in the south of Uzbekistan // Bactrian antiquity. L. 1976. 93-103.)
 11. Сагдуллаев А.С. О некоторых проблемах археологии Средней Азии раннежелезного века. В кы. История и культура южных районов Средней Азии в древности и средневековье.-Ташкент, 1989.с. 12-21. (Sagdullaev A.S. On some problems of the archeology of Central Asia in the Early Iron Age. In ky. History and culture of the southern regions of Central Asia in antiquity and the Middle Ages.-Tashkent, 1989. -P. 12-21.)
 12. Матбобоев Б.Х. Ўзбек давлатчилигининг илк босқичида Фарғона // Ўзбек давлатчилиги тарихида қадимги Фарғона. – Наманган, 2001. 23-40.бб. (Matboboev B.Kh. Ferghana in the first stage of Uzbek statehood // Ancient Ferghana in the history of Uzbek statehood. – Namangan, 2001. pp. 23-40.)
 13. Сагдуллаев А.С. Заметки о раннем железном веке Средней Азии //СА.-1982. №2. – С. 129-234. (Sagdullaev A.S. Notes on the Early Iron Age of Central Asia //СА.-1982. No. 2. – P. 129-234.)
 14. Сулейманов Р.Х. Древний Нашхаб. Проблемы цивилизации Узбекистана VII в.до н.э.- VII в.н.э.-Самарканд-Ташкент. “Фан”. 2000.с. 24. (344). (Suleimanov R.Kh. Ancient Nashkhab. Problems of the civilization of Uzbekistan VII century BC-VII century AD-Samarkand-Tashkent. "Fan". 2000.s. 24. (344)
 15. Сайко Э.В. Урбанизация как социокультурный процесс в стадильной характеристике исторического развития (переход от доклассового общества к классому) // Методологические проблемы исследования процесса урбанизация в древности. М., БИ. 1991. – С. 11-22. (Saiko E.V. Urbanization as a socio-cultural process in the stage characteristics of historical development (transition from pre-class society to class society) // Methodological problems of studying the process of urbanization in antiquity. M., B.I. 1991. – P. 11-22.)
 16. Эшов Б. Ўрта Осиёнинг қадимги шаҳарлари тарихи.... – Б.61. (Eshov V. History of the ancient cities of Central Asia.... – P.61).
 17. Массон В.М. Типология древних городов и исторический процесс // Древние города. Материалы к всесоюзной конференции “Культура Средней Азии и Казахстана а эпоху

- раннего средневековья”. – Л.: Наука, 1977. – С. 5-8. (Masson V.M. Typology of ancient cities and the historical process // Ancient cities. Materials for the All-Union Conference "Culture of Central Asia and Kazakhstan and the era of the early Middle Ages". – L.: Science, 1977. – P. 5-8.)
18. Древний и средневековый город восточного Мавераннахра // Сборник статей. - Ташкент: Фан, 1990.с. 41. (126). (Ancient and medieval city of eastern Maverannakhr // Collection of articles.-Tashkent. "Fan", 1990.p. 41. (126).

ЎТМИШГА НАЗАР

3 МАХСУС СОН

ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ
СПЕЦИАЛЬНЫЙ НОМЕР 3

LOOK TO THE PAST
SPECIAL ISSUE 3

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC the city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Тадqiqот город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000